

Gazelle Rijwielfabriek
Wilhelminaweg 8, 6951 BP Dieren

Monumentgegevens

Monumentnummer 519431
Inschrijving register 17 september 2001
Kadaster deel/nr 82951/116
Kadastrale aanduiding Dieren U 5275

Wilhelminaweg 8, 6951 BP te Dieren

Gazelle Rijwielfabriek

Het huidige hoofdgebouw van de GAZELLEFABRIEK met aan de straatzijde gelegen ijzeren HEK werd in 1912 ontworpen door de architect C.N. van Goor uit Rotterdam in samenwerking met de Dierense architect G.J. Uiterwijk (1863-1937). Het hoofdgebouw werd opgetrokken voor de eerste op dit terrein gebouwde Gazellefabriek (1902) met een hiernaast gelegen restant van een oudere lakfabriek. Het hoofdgebouw maakt onderdeel uit van het in de loop der tijd uitgebreide en meerdere malen verbouwde complex van de Gazellefabriek. Zo werd in 1919-1920 naar ontwerp van Uiterwijk en de bekende architect Arend Beltman (1863-1937) uit Enschede een, inmiddels verbouwde, loods met sheddaken toegevoegd. Beltman tekende ook voor de uitbreidingen uit de jaren 1938-1940. Het markant aan de oostzijde van de Wilhelminaweg gesitueerde complex wordt aan de zuidzijde begrensd door de spoorlijn. Door de ligging naast het spoor en de spoorwegovergang Burgemeester de Bruinstraat / Wilhelminaweg vormt de fabriek een sterk beeldbepalend element in Dieren. Tegenover de fabriek, aan de westzijde van de Wilhelminaweg bevindt zich een plantsoen met hieraan gelegen, ten behoeve van werknemers van de Gazelle gebouwde, woningen. In 1892 besloot de postkantoorbeheerder te Dieren, Willem Kölling (1869-1935) in de fietsenhandel te gaan, een initiatief dat voor die tijd gewaagd was aangezien dit vervoermiddel toentertijd nog vrij onbekend was. Deze fietsenhandel zou later uitgroeien tot de Gazelle Rijwielfabriek. Hiertoe ging Kölling samenwerken met de Dierense smid Rudolf Arentsen. De firma Arentsen en Kölling was gevestigd in de Kerkstraat 8. In 1902 kochten ze aan de Wilhelminaweg een op enige afstand van de weg gelegen bestaand bedrijfsgebouw, een voormalige lakfabriek, met de bedoeling in eigen beheer complete fietsen te gaan bouwen. In dit jaar werd waarschijnlijk naast de lakfabriek tevens een nieuwe bedrijfsgebouw opgetrokken. De naast de lakfabriek gelegen villa zou de directeurswoning worden. Arentsen trok zich in 1904 terug en zijn plaats werd vervolgens ingenomen door de broer van Willem: Hendrik Kölling (1874-1955). In 1907 werd de naam Gazelle die al sedert 1902 in gebruik was officieel als merknaam ingeschreven. In 1912-1913 werd het pand aanzienlijk uitgebreid met het hoofdgebouw dat vóór het bestaande gebouw opgetrokken werd (delen van het gebouw uit 1902 vormen nu nog een onderdeel van het complex). Links van dit gebouw bevond zich een klein ziekenhuisje dat in 1897 tot stand kwam en dat tot 1913 zou bestaan waarna het terrein door Gazelle in gebruik genomen werd. In 1915 werd door de Köllings en hun neef Jan Breukink de "N.V. Gazelle Rijwielfabriek v/h Arentsen en Kölling" opgericht. In de loop der jaren werd het bedrijf verder uitgebreid. De latere uitbreidingen zijn in de loop der tijd soms weer verbouwd. Het hoofdgebouw werd in ieder geval, waarschijnlijk in de jaren twintig, met een halve bouwlaag verhoogd. De kantoren zijn naar alle waarschijnlijk in deze tijd eveneens gemoderniseerd. In 1927 werd bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het bedrijf de hal van het hoofdgebouw verfraaid met door de graficus André Vlaanderen

ontworpen tegeltableaus en een lamp in de trant van Amsterdamse school. In 1971 werd het bedrijf overgenomen door het Engelse Tube Investmentconcern die het bedrijf op haar beurt in 1987 weer verkocht aan Derby International Corporation. Onder de bescherming van rijkswege vallen het hoofdgebouw uit 1912 met de waarschijnlijk uit 1902 daterende kern, de restanten van de lakfabriek en het hekwerk met twee hekpijlers aan de zijde van de Wilhelminaweg. Omschrijving Het hoofdgebouw is gebouwd op een rechthoekige plattegrond en heeft vier in hoogte afnemende bouwlagen onder platte daken. Het dak heeft ter hoogte van de middenas van de voorgevel een van de torenachtige afsluiting van de midden travee tot aan de achtergevel lopende lichtstraat. Het gebouw is opgetrokken in rode baksteen met decoratief toegepaste gele verblendsteen met toepassing van een staal-betonskelet waarbij zowel gewapend als ongewapend beton is gebruikt. De plint is gepleisterd. De gevels worden afgesloten door geprofileerde bakgoten op klossen. De hoekverzwaringen worden bekroond door hardstenen opzetstukken. De gevels hebben per travee telkens drie gekoppelde vensters. De ramen zijn op de begane grond merendeels uitgevoerd in hout en bestaan uit een enkelruits onderraam en een schuivend 6-ruits bovenraam. De vensters op de eerste en de tweede verdieping zijn beide voorzien van een 12-ruits stalen raam dat op de eerste verdieping een als klapraam uitgevoerd 3-ruits bovenlicht heeft en op de tweede verdieping bestaat uit twee 6-ruits delen. De derde verdieping heeft 4-ruits stalen draairamen. Boven de ramen bevinden zich betonnen of stalen balken die deel uitmaken van de draagconstructie. De vensters op de begane grond worden afgesloten door blinde segmentboogjes met in de boogtrommels decoratief metselwerk bestaande uit rode baksteen en gele verblendsteen. Onder de vensters van de tweede en derde verdieping bevinden zich verdiepte velden met decoratief metselwerk in rode baksteen en gele verblendsteen. De vensterdorpels zijn alle uitgevoerd in hardsteen.

De VOORGEVEL heeft een symmetrische indeling en is zeven traveeën breed. De torenachtige midden travee risaleert licht en doorbreekt de daklijst en wordt op de vier hoeken bekroond door hardstenen opzetstukken. De midden travee heeft op de begane grond een rondbogige ingang waarbij de oorspronkelijke deuren vervangen zijn door een moderne in glas en staal uitgevoerde pui. De gevel van de derde verdieping is hier niet voorzien van vensters doch bestaat hier uit een met baksteen ingevulde travee die tot boven de daklijst is doorgetrokken en voorzien is van een hardstenen dekljist. In het midden is een verdiept vel opgenomen met omringend decoratief metselwerk. In het veld bevindt zich een reliëf met een afbeelding van een gazelle. Onder dit veld is een fraaie metalen belettering aangebracht met de tekst 'GAZELLE RIJWIELFABRIEK'. Boven het veld bevindt zich eveneens in metaal uitgevoerd het jaartal 1902.

De LINKER ZIJGEVEL gaat voor wat betreft de begane grond schuil achter aangebouwde bedrijfshallen. De twee rechter traveeën van de rechts gelegen hoofdbouwmassa gaan eveneens schuil achter een later aangebouwde vleugel die parallel aan de Wilhelminaweg gesitueerd is. De drie overige traveeën bezitten een indeling als die in de voorgevel waarbij de indeling van de linker travee op de eerste en tweede verdieping gewijzigd is. De links van de hoofdbouwmassa gelegen inspringende gevel is acht traveeën breed en bezit in iedere travee op zowel de eerste als de tweede verdieping een breed venster met een 24-ruits raam. De halve zolderverdieping bezit over het algemeen vensters met dezelfde breedte doch slechts half zo hoog en voorzien van 12-ruits ramen.

De meerdere malen gewijzigde ACHTERGEVEL wordt gevormd door de achtergevel van de hoofdbouwmassa met de gevels van twee aansluitende vleugels. De achtergevel van de hoofdbouwmassa wordt gevormd door de voormalige voorgevel van de fabriek uit 1902 met latere aanvullingen. In de huidige zijvleugels is nog duidelijk de oorspronkelijke hoogte van de lage zijvleugels van de fabriek uit 1902 te zien. Ook hier gaat de begane grond grotendeels schuil achter latere toevoegingen. De gevel van de hoofdbouwmassa heeft vijf

door blinde segmentboogjes afgesloten vensters met 6-ruits ramen. Hierboven bevinden zich drie door segmentboogjes afgesloten vensters waarvan het middelste iets hoger is en een 15-ruits raam heeft. De lagere vensters aan weerszijden bezitten iedere een 12-ruits raam. De zolderverdieping bezit vijf recht gesloten vensters met 6-ruits ramen. De gevel van de linker zijvleugel bezit twee door segmentboogjes afgesloten vensters. De gevel van de rechter zijvleugel heeft rechts een door een latei afgesloten deur met een deur met een 4-ruits raam. De achtergevel van de linker zijvleugel heeft vier vensterassen. De eerste verdieping heeft links een waarschijnlijk tot deur vergroot venster en aansluitend drie vensters met vernieuwde ramen. De tweede verdieping bezit vier 12-ruits ramen en de zolderverdieping bezit vier kleinere 6-ruits ramen. De achtergevel van de rechter zijvleugel heeft eenzelfde indeling als de achtergevel van de linker zijvleugel. Het tweede venster van de eerste verdieping is verbreed en vervolgens dichtgezet. De vensters van de tweede verdieping en de zolderverdieping zijn allen dichtgezet met uitzondering van het tweede venster van links dat hier bestaat uit een deuropening waarin zich een deur bevindt met een 6-ruits raam. Voor de deur bevindt zich een bordes met trap.

De RECHTER ZIJGEVEL van de hoofdbouwmassa is vijf traveeën breed en heeft in iedere travee een indeling als de traveeën van de voorgevel aan weerszijden van de middenrisaliet. De vensters en ramen zijn deels gewijzigd. Zo zijn op de begane grond de vensters van derde tot en met de vijfde travee sterk vergroot. De ramen op de eerste verdieping zijn met uitzondering van die in de eerste travee alle in gewijzigde vorm vernieuwd. De aangrenzende inspringende gevel wordt gevormd door de twee lagen hoge gevel van de oudste kern met een latere toevoeging van twee bouwlagen waartegen zich een iets lagere aanbouw bevindt die gevormd wordt door een restant van de lakfabriek.

In het INTERIEUR zijn meerdere verschillende oorspronkelijke elementen behouden. Hiertoe behoren ondermeer in het oudste deel van het complex een oorspronkelijke trap met gesneden trappaal en een vloer met fraai gedecoreerde 'encaustiek tiles'(1902). In het hoofdgebouw vallen ondermeer de gangen op die voorzien zijn van betegelde vloeren en van in wit en groen verglaasde baksteen uitgevoerde lambriseringen. Verder bevinden zich hier stucplafonds met lijstwerk, deel met ornamenten, waaronder een plafond met ornamenten in een overgangsvorm van Art Nouveaux naar Art Deco. In de gang op de begane grond bevindt zich nog de oorspronkelijke verlichting. In de hal bevinden zich twee bijzondere tegeltableaus en een in smeedijzeren lamp met gebrandschilderd glas-in-lood uit 1927 naar ontwerp van de graficus André Vlaanderen (Amsterdam 1881- Brugge 1955) die lange tijd voor de Gazelle de reclameaffiches ontworpen heeft. In het linker tableau zijn drie ontwikkelingsfasen in de bedrijfsgeschiedenis weergegeven. Het rechter tableau is voorzien van een afbeelding van de Posbank en een afbeelding van de straatweg van Arnhem naar Zutphen nabij het huis Hofstetten in Ellecom. Het fabrieksterrein wordt van de Wilhelminaweg gescheiden door een smeedijzeren HEKWERK met een tussen twee bakstenen kolommen geplaatst dubbel draaihek.

Waardering HOOFDGEBOUW van de GAZELLEFABRIEK uit 1912 met HEK.

Architectuurhistorische waarden: Het hoofdgebouw van de Gezellefabriek is van belang:

- als karakteristiek voorbeeld van een vroeg-twintigste eeuwse fabrieksgebouw, gebouwd in een door het Rationalisme beïnvloede trant.
- omwille van de gaaf bewaarde hoofdvorm, de detaillering en het materiaalgebruik.
- voor het oeuvre voor de architecten C.N. van Goor, G.J. Uiterwijk en A. Beltman.
- verschillende oorspronkelijke interieurelementen zoals ondermeer het trappenhuis; de gangen met betegeling en oorspronkelijke verlichting; de tegeltableaus en de lamp in de hal van André Vlaanderen die tevens van kunsthistorisch belang zijn.

Stedenbouwkundige waarden:

- Het door het forse bouwmassa sterk beeldbepalende hoofdgebouw van de Gazellefabriek is door de ligging op de hoek van de Wilhelminaweg en de spoorweg Arnhem-Zutphen van bijzondere betekenis voor het aanzien van het dorp Dieren. Het eenvoudige hek aan de voorzijde van het gebouw is van belang als functioneel onderdeel van het bedrijfscomplex.

Cultuurhistorische waarden:

- Het hoofdgebouw van de Gazelle is van belang vanwege de sociaalhistorische en economisch-historische betekenis van de Gazellefabriek. De Gazellefabriek is nauw verbonden met de ontwikkeling van Dieren (Noord) in de eerste helft van de twintigste eeuw.
- Het hoofdgebouw van de Gazellefabriek is van typologisch belang als een van de eerste en bovendien als een van de weinige nog bestaande rijwielfabrieken van voor 1940 in Nederland. Als zodanig is er tevens sprake van een hoge zeldzaamheidswaarde.

Oorspronkelijke functies

Hoofdfunctie	Hoofdcategorie	Subcategorie	Functie
Ja	Boerderijen, molens en bedrijven	Industrie	Rijwielfabriek

Gazelle Rijwielfabriek, Wilhelminaweg 6-8 (2011) | Foto: M.M.Minderhoud. ©. CC BY-SA 3.0